



# Lietuviškas džiaugsmas: taip ar ne?

Silvija PAPAURĖLYTĖ-KLOVIENĖ

Kai, remiantis įvairiais spaudos ir ne vien tik spaudos tekstais, buvo ištirta, koks lietuvių nacionalinis charakteris, paaiškėjo, kad save pačius mes vertiname ganėtinai palankiai, nors netrūksta ir prieštaravimų. Lietuviai yra kuklūs, išdidūs, nuolaidūs ir nuolankūs, turi savitą humoro jausmą. Tekstuose labai dažnai minimas lietuviškas darbštumas, atkaklumas, atsidavimas, organizuotumas, uolumas ir valia. Tokių šviesiomis spalvomis nupieštą paveikslą kiek aptemdo taip pat labai dažnai minimas lietuviškas pavydas, įtarumas, bet galima didžiuotis, kad apskritai save suvokiame kaip tolerantiškus, vaišingus, nuoširdžius ir drąsius (Papurėlytė-Klovienė 2009, 244-252).

Tarp visų gražių ir ne tokių gražių apibūdinimų nėra tokio, kuris lietuvius apibūdintų kaip linksmus ir į optimizmą linkusius žmones. Kitaip tariant, nerašoma apie lietuvišką džiaugsmą ar džiugesį, neužsimenama apie lietuvišką linksmumą. Apie tai, kad lietuviai gyvenimą linkę matyti tamsesnėmis spalvomis, užsimena ir psichikos specialistai. Pavyzdžiui, psichoanalitikas Tomas Kajokas teigia, kad Lietuva yra „savigraužą praktikuojanti šalis. Savigrauža yra tam tikra kankinimo forma, kai žmogus nelaimingas dėl to, kad jam nuolatos kažko stinga. <...> Žmogus nelaimingas, nes negeba tenkintis tuo, ką turi“ (Kairiūnaitė 2018).

Kaip yra iš tikrųjų? Ar džiaugsmas ir linksmybės mums tikrai tolima ir ne taip jau svarbu? Į klausimą ir siekiama atsakyti šiame straipsnyje – remiantis žodžio *džiaugsmas* žodinėmis asociacijomis atskleisti, kaip lietuviškai kalbančių žmonių sąmonėje, t. y. lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje, suvokiamas džiaugsmas.

Rengiant straipsnį remtasi asociacijų eksperimento, kuris 2010–2011 metais buvo atliktas su Šiaulių ir Vilniaus studentais, rezultatais. Atliekant minėtą eksperimentą respondentams buvo pateiktas 100 žodžių sąrašas, tarp kurių figūravo ir žodis *džiaugsmas*. Studentų buvo prašoma parašyti pirmąjį tuo metu į galvą atėjusį su tais žodžiais susijusį žodį, žodžių junginį ar sakinį. Iš viso apklausti 294 asmenys: 126 moterys ir 168 vyrai, kurių amžius – nuo 18 iki 27 metų[1]. Asociacijų eksperimento rezultatai išanalizuoti ir apibendrinti pasitelkus konceptualiosios analizės ir skaičiavimo metodus[2].

## **Per kalbos tyrimą - į sąmonės turinį**

Asociacija yra ryšys tarp objektų ir reiškinių, paremtas asmenine žmogaus patirtimi. Ji gali sutapti su kultūros, kuriai priklauso apklausiamas asmuo, patirtimi, bet visada yra ir konkrečiam žmogui būdinga dalis (Фрумкина 2001, 189).

Daug informacijos suteikia žodinės asociacijos: jos parodo tai, kas yra būdinga, tipiška konkrečiai kultūrai, kalboje užfiksuotam pasaulio vaizdai (kalbos pasaulėvaizdžiui). Žodines asociacijas galima atskleisti atlikus asociacijų eksperimentą, t. y. žmonių grupei pateikus žodžių (jie dar vadinami stimulais) sąrašą ir davus instrukciją šalia kiekvieno žodžio parašyti pirmą tuo metu į galvą atėjusį žodį arba žodžių junginį. Reakcijos į stimulus vadinamos asociatais, o visas asociatų rinkinys – asociacijų lauku. Kuo daugiau žmonių apklausiama, tuo asociacijų eksperimento rezultatai patikimesni. Reaguojant į žodžius stimulus pateikiamos asociacijos, nulemtos kultūros ir patirties – tos, kurios mes sąmoningai nesuvokiame, bet ji yra mūsų sąmonėje. Vadinasi, tiriant asociacijas, atsiranda galimybė pažvelgti ir į žmogaus sąmonę (Фрумкина 2001, 192).

Ką konkrečiai galima sužinoti tiriant asociacijų lauką? Psicholingvistai mini sintagmines ir paradigmines asociacijas. Sintagminėmis asociacijomis vadinamos tokios, kurios atspindi konkretaus žodžio gebėjimo jungtis polinkius, pavyzdžiui, *mašina - važiuoja, gėlė - kvėpia*. Paradigminės asociacijos parodo žodžio vietą tarp kitų žodžių – jo sinonimus, antonimus ir pan., pavyzdžiui: žodis *medis* sukelia asociacijas *augalas, lapuotis, ąžuolas, beržas, klevas, liepa, drebulė*. Paprasčiau tariant, gauname informacijos apie mūsų galvose esantį pasaulio vaizdą, be to, sužinome ir apie kalbos sistemą.

Svarbiausia, kad asociacijų eksperimentas parodo, koks iš tikrųjų abstraktaus fenomeno, daikto ar reiškinių suvokimas būdingas konkrečia kalba kalbantiems žmonėms. Kadangi eksperimento rezultatus nulemia ir jo dalyvių patirtis, vieno žodžio asociatai būna labai įvairūs. Aišku, juos sieja priklausomybė tai pačiai kultūrai. Bet kurio žodžio asociacijų laukas yra ta kalba kalbančios tautos sąmonės, motyvų ir vertinimų išraiškos fragmentas. Tikrovės reiškiniai, kuriuos žmogus suvokia, atsispindi jo sąmonėje taip, kad tas atspindys užfiksuoja priešastinius, erdvinius bei laiko ryšius ir emocijas, kurias sukelia šių reiškinių suvokimas (PAC 1994 6-7).

Asociacijų lauke gali būti fiksuojami su tuo tikrovės objektu, kurį pavadina stimulus, siejami simboliai. Be to, yra tikimybė, kad tarp asociatų bus ir precedentinių tekstų – kultūrinės bendrijos atstovams svarbių ir žinomų tekstų, kurie atspindi vienos tautos žmonių pasaulio suvokimą, vertybines nuostatas ir priešastinius ryšius (PAC 1994, 197). Kartais asociacijos pasirinkimą gali lemti ir respondento lytis.

Reikia pabrėžti, kad, siekiant kuo daugiau sužinoti iš asociacijų lauko, svarbu atkreipti dėmesį į patį stimulą – žodį, kuris kartu su kitais buvo pateiktas respondentams. Juk vienaip reaguojame į konkretų daiktą pavadinantį žodį, kitaip – į tą, kuris siejamas su abstrakčiu fenomenu, plg. *medis – liūdesys* (Papaurėlytė 2011, 405-416; Papaurėlytė-Klovienė 2004).

Žodžiu *džiaugsmas* pavadinama viena iš pagrindinių žmogaus emocijų. Tiriant, kaip lietuvių ir rusų kalbose nusakomas *liūdesys*, buvo padaryta išvada, kad su emocijomis siejama leksika gali būti vadinama situacine. Tokie žodžiai „orientuoja sąmonę fiksuoti keletą svarbiausių momentų: kas išgyvena šią emocinę būseną, kokia yra būsenos priešastis, kaip galima nusakyti šios emocinės būsenos esmę, kokia yra jos raiška“, kitaip tariant, emocinės būsenos pavadinimą susieti su tam tikra prototipine situacija“ (Papaurėlytė-Klovienė 2004, 27).

Šiame straipsnyje žodžio *džiaugsmas* asociacijoms aprašyti pasitelkti tokie prototipinės situacijos scenarijaus elementai: emocinės būsenos priešastis, pati emocinė būseną (orientuojamasi į emocinių būsenų ypatybes nusakančias konceptualiąsias metaforas), emocinės būsenos raiška ir padariniai.

Ką lietuviškai kalbantys žmonės vadina žodžiu *džiaugsmas*? Tarp asociacijų eksperimento, kuriuo remiantis atliktas šis tyrimas, rezultatų buvo atsakymas

*emocija* (atsakė dvi moterys), *teigiamos emocijos* (atsakė du vyrai). Penki respondentai (dvi moterys ir trys vyrai) *džiaugsmą* pavadino *jausmu*, viena moteris ir vienas vyras – *nuotaika*, taip pat viena moteris ir vienas vyras – *gera nuotaika*. Kitaip tariant, asociacijų eksperimente dalyvavę žmonės pateikė kelis platesnės reikšmės žodžių variantus turėdami galvoje skirtingas savo patirtis – vieniems *džiaugsmas* yra trumpiau trunkantis išgyvenimas (emocija), kiti suvokia jį jaučiantys ilgesnį laiką ir todėl vadina jausmu.

Šiame straipsnyje laikomasi požiūrio, kad *džiaugsmas* yra emocija. Emocijas psichologai apibrėžia kaip žmogui arba gyvūnui būdingus tiesioginius šališkus aplinkos reiškinių ir situacijų reikšmių išgyvenimus, kurių pobūdis priklauso nuo aplinkos reiškinių savybių santykio su individo poreikiais (PŽ 1993, 75). Psichologas K. Izardas teigia, kad su psichologija tiesiogiai nesusiję žmonės tam tikra prasme yra diferencinių emocijų psichologijos šalininkai: jie sako, kad pavydi, bijo ar džiaugiasi, tačiau niekada nepainioja šių emocijų, nes supranta kiekvienos emocijos sukeltus išgyvenimus, skiria išorinę raišką (Изард 1999, 17). Egzistuoja pagrindinės emocijos – jos sudaro visų kitų emocijų pagrindą (neapykantos neįsivaizduojame be *įniršio* arba *pykčio*), nėra tiesiogiai susijusios su kuria nors tauta, laikotarpiu ar konkrečiau žmogaus charakteristikomis. Remiantis K. Izardu, pagrindinių emocijų sąrašas yra toks: *susidomėjimas*, *džiaugsmas*, *nuostaba*, *liūdesys*, *pyktis*, *pasibjaurėjimas*, *panieka*, *baimė*.

Psichologai teigia, kad *džiaugsmas* yra malonus emocinis potyris, kylantis tada, kai pasiekiamas tikslas, atliekamas kūrybiškas ir prasmingas darbas, patenkinamas poreikis. Kartais *džiaugsmo* priežastis apskritai nėra aiški. Patiriantis *džiaugsmą* žmogus jaučia pasitenkinimą savimi ir aplinkiniais, visu pasauliu, pasitiki savo jėgomis. Paprasčiausia *džiaugsmo* išraiška yra šypsena (PŽ 1993, 63).

Tokius specialistų teiginius patvirtina ir asociacijų eksperimento rezultatai. Kalbos vartotojai taip pavadintą emociją vertina teigiamai. Į žodį *džiaugsmas* reaguota asociatais *gerai* (taip parašė dvi moterys ir trys vyrai), *geris* (trys moterys ir du vyrai), *malonu* (du vyrai), *geras* ir *gerumas* (taip reagavo po vieną moterį), *smagu* (viena moteris), *valio* (viena moteris).

Asociacija *liūdesys* stimulo *džiaugsmas* asociatų sąrašė pateikta 24 kartus (taip atsakė devynios moterys ir penkiolika vyrų), vadinasi, galima daryti prielaidą, kad šios abi emocijos (*džiaugsmas* ir *liūdesys*) kalbos vartotojų sąmonėje yra

antonimiškos, susijusios savo santykiu su tikrove: *liūdesys* kyla dėl netekties arba stokos (PŽ 1993, 157), o *džiaugsmas* išgyvenamas pasiekus tai, ko sąmoningai ar nesąmoningai trokštama. Kitaip tariant, abiejų emocinių būsenų išgyvenimo pagrindas yra (ne)turėjimo situacija.

Dvi žodžio *džiaugsmas* asociacijos labiau pagrįstos ne prasminiu, o fonetiniu ryšiu, plg. *baubsmas* (vieno vyro reakcija); *skausmas* (taip reagavo keturios moterys ir penki vyrai). Kita vertus, *skausmas* gali būti suvokiamas ir kaip *džiaugsmo* antonimas.

Analizuojant asociacijų eksperimento rezultatus galvoje turėti su žodžiu *džiaugsmas* siejamos prototipinės situacijos scenarijaus elementai – emocinės būsenos priežastis (*kodėl ir dėl ko džiaugiamės*), pati emocinė būsena (*koks yra džiaugsmas*), emocinės būsenos raiška (*iš ko atpažįstame džiaugsmą*). Vieni iš šių elementų žodžio *džiaugsmas* asociacijų lauke suprantami tiesiogiai, norint suvokti kitus reikia atsižvelgti į platesnį kontekstą.

### **Kodėl ir dėl ko džiaugiamės**

Jau turint visą žodžio *džiaugsmas* asociacijų lauką buvo padaryta išvada, kad daugiausia asociatų yra siejama su emocinės būsenos priežastimi. Pavadinimui pasirinktas žodžių žaismas nėra atsitiktinis, nes, peržiūrėjus visus *džiaugsmo* priežastį galimai paaiškinančius asociatus, paaiškėjo, kad, reaguojant į stimulą, buvo pagalvota ne tik apie *džiaugsmą* sukeliančius asmenis, faktus, reiškinius, bet kartais ir apie daiktus.

Aptariant kalboje užfiksuotas (vadinasi, ir žmonių sąmonėje glūdinčias) *džiaugsmo* priežastis atskaitos tašku laikomi žmogaus poreikiai. Jų esti įvairių. Psichologas Abrahamas Maslow poreikių hierarchiją pateikė kaip piramidę. Piramidės apačioje yra *fiziologiniai* poreikiai (maisto, vandens, pastogės). Kai jie patenkinami, žmogui kyla *saugumo, pastovumo* poreikis, t. y. noras žinoti, kad pasaulis yra tvarkingas ir numatomas. Kai asmuo jaučiasi saugus, pasireiškia tik žmogui būdingi *poreikiai mylėti, būti mylimam, pajusti pripažinimą ir pagarbą*. Aukščiausi, pasak A. Maslow, yra *saviraiškos poreikiai* – siekis įgyvendinti savo unikalias galimybes (Myers 2000, 403). Horizontaliai ryšį tarp poreikių galima pavaizduoti taip: *fiziologiniai poreikiai* → *saugumo poreikiai* → *priklausymo ir meilės poreikiai* → *pagarbos poreikiai* → *saviraiškos poreikiai*. Jeigu nėra patenkinti žemesni poreikiai, negali būti patenkinti ir aukštesni už juos.

Padaryta išvada, kad, reaguojant į žodį *džiaugsmas*, respondentams rečiausiai į galvą atėjo patys paprasčiausi fiziologiniai poreikiai: *maistas* (vieno vyro asociacija) ir *vanduo* (vieno vyro asociacija). Dalis tarp asociatų paminėtų maisto produktų susiję ne tiek su elementariausiais poreikiais, kiek su maisto produktų teikiamo malonumo paieškomis – dvi moterys tarp asociacijų paminėjo *šokoladą*, viena moteris – *kavą*.

*Džiaugsmas* gerokai dažniau siejamas su poreikiu mylėti ir būti mylimam, kam nors priklausyti. Asociacijų lauke gausu pavyzdžių, kuriuose fiksuojami socialiniai ryšiai. Minėtinos asociacijos *šeima* (ją pateikė šešios moterys ir trys vyrai), *draugai* (pateikė viena moteris ir penki vyrai), *vaikai* (taip reagavo dvi moterys ir keturi vyrai). Šeimos motyvą pakartoja asociacijos *sūnus* (paminėta vienos moters ir vieno vyro), *gimus vaikui* (taip reagavo vienas vyras), *kūdikis* (vienos moters asociacija). Be to, vyrai pateikė asociacijų *mergina* ir *panelės*, moteris paminėjo *tėvus*. Poreikį jausti saugumą taip pat galima susieti su konkrečios vietos paminėjimu: *namai* (dvi moterys ir du vyrai), *namas* (vienas vyras).

Siekio būti pripažintam išraiška galima laikyti tuos asociatus, kurie kaip nors susiję su asmeniniais pasiekimais ir jų nulemta aplinkinių pagarba. Tokius atvejus apibendrina žodžiai *sėkmė* (paminėjo keturios moterys ir du vyrai), *pergalė* (paminėjo penki vyrai), *pasisekimas* (viena moteris ir du vyrai). Konkretesni sėkmės atvejai susiejami su išsilavinimu ar kūno galimybių patikrinimu: viena moteris paminėjo *diplomą*, vienas vyras – *sportą*.

Dalį asociatų galima susieti su labai plačiai suvokiama saviraiška – žmogaus galimybe daryti tai, kas jam malonu, teikia pasitenkinimą, ir tokiai galimybei palankiomis sąlygomis. Šventės, savaitgaliai, atostogos, kitaip tariant, laisvas nuo darbo ir kitų panašių įsipareigojimų metas, yra tas laikas, kai žmogus dažniausiai išgyvena *džiaugsmą*. Iš ši teiginių iliustruojančių asociatų dažnesni yra *šventė* (paminėjo viena moteris ir penki vyrai), *atostogos* (paminėjo viena moteris ir trys vyrai), *gimimo diena* (viena moteris ir trys vyrai), *Kalėdos* (viena moteris ir trys vyrai), *penktadienis* (dvi moterys ir vienas vyras), *savaitgalis* (dvi moterys), *vakarėlis* (du vyrai), *vasara* (trys moterys).

Šventės, laisvės ir visa tai lydinčio džiaugsmo motyvus perduoda asociacijos *linksmybės* (paminėjo penki vyrai), *linksmas* (taip reagavo dvi moterys ir du vyrai), *linksmintis* (paminėjo vienas vyras), *linksmumas* (reagavo du vyrai), *gamta* (paminėjo du vyrai), *jūra* (reagavo dvi moterys), *kelionė* (paminėjo dvi moterys).

Atkreiptinas dėmesys, kad iš beveik 300 asociacijų eksperimento dalyvių daugiau nei pusė (85 moterys ir 78 vyrai, t. y. 163) pasirinko asociatą *laimė* [31]. Žodžiu *laimė* greičiausiai apibūdinama situacija, kai žmogus jaučia visišką harmoniją, gali patvirtinti, kad visi jo poreikiai yra patenkinti, norėti (bent juo tuo momentu) daugiau nėra ko. Paprasčiau tariant, galima konstatuoti dvišalį ryšį: *esu laimingas, todėl džiaugiuosi* arba *džiaugiuosi, todėl esu laimingas*.

Reikia atkreipti dėmesį, kad tarp asociatų vis dėlto mažai tokių žodžių, kurie įvardija materialius dalykus. Galima paminėti *dovaną* (penkių moterų ir keturių vyrų reakcija), *pinigus* (paminėjo penki vyrai), *loteriją* (reagavo vienas vyras), *mašiną* (paminėjo vienas vyras), *žaidimų konsolę X BOX 360* (paminėjo vienas vyras). Vadinasi, lietuviškai kalbančių žmonių sąmonėje tikras *džiaugsmas* gerokai dažniau susijęs ne su materialinėmis vertybėmis, o su aukštesnių poreikių patenkinimu.

### **Koks yra džiaugsmas**

Nusakant emocinių būsenų esmę, t. y. atskleidžiant, kokias ypatybes joms priskiria kalbos vartotojai, paranku pasitelkti konceptualiąsias metaforas. Konceptualioji metafora yra dvi sritis – konkrečią ir abstrakčią – susiejanti schema, kuria remdamiesi žmonės suvokia tikrovę ir tą suvokimą išreiškia kalba. Pavyzdžiui, apibūdinami vandens telkinį mes galime pasakyti, kad jis yra *gilus*, *vanduo šaltas*, *srovė stipri*, *gali užlieti ir paskandinti*. Visą šią informaciją suteikia pojūčių organai, patirtis, ją galima patikrinti patiems.

O kaip apibūdinti tai, ko neįmanoma nei paliesti, nei paragauti, nei užuosti ar tiesiog pamatyti? Palyginę tai, ką jaučia, pavyzdžiui, liūdėdami, su regos, lytos, uoslės ir kitų pojūčių rezultatu, žmonės pastebėjo, kad dalis išgyvenimų yra panašūs. Taip vienai sričiai priskiriami požymiai buvo perkelti į kitą. Kad toks perkėlimas realus, suprantame iš pasakymų *gilus liūdesys*, *liūdesys užliejo*, *paskendo liūdesyje* ir pan., kitaip tariant, iš kalbiškai išreikštų metaforų LIŪDESYS yra KRYPTIS ŽEMYN, LIŪDESYS yra SKYSTIS ir kt.

Konceptualioji metafora nėra vien tik pastebėtas panašumas, ji tuo pačiu metu žymi, kokios ypatybės kalbos pasaulėvaizdyje priskiriamos tam abstrakčiam fenomenai, apie kuri kalbant pasitelkiamas ryšys tarp tikrovės sričių.

Be to, tokie požymių perkėlimai, mąstymo schemas yra perimami mokantis kalbėti, bendraujant, jie kartu yra ir savotiški situacijos scenarijai, galintys

nulemti elgesio modelius. Juk vienaip reaguosime į pasakojimą apie politiko poelgį, jeigu tekstas bus pavadintas „Vardenis Pavardenis dalija patarimus organizacijai X“, bet mūsų išankstinės nuostatos bus kitokios, jeigu straipsnis bus pavadintas „Vardenis Pavardenis kirto organizacijai X“.

Žodžio *džiaugsmas* asociacijų lauke esama nemažai pavyzdžių, kurie leidžia suprasti, kaip šią emocinę būseną suvokia ir išgyvena kalbos vartotojai.

DAIKTO metaforos realumą galima konstatuoti remiantis konkrečiais ir pojūčių organais suvokiamais *džiaugsmo* apibūdinimais. Emocinė būseną dėl akivaizdaus ir galbūt pokyčius skatinančio poveikio asmeniui suvokiama kaip *didelė*. Tokį apibūdinimą nurodė viena moteris ir aštuoni vyrai. Regimieji pojūčiai greičiausiai pagrindžia *džiaugsmo* apibūdinimą kaip *nuostabaus* (asociaciją pateikė du vyrai). Iš skonio receptorių teikiamos informacijos pažįstamas *saldumas* taip pat siejamas su *džiaugsmu* (tokia buvo vienos respondentės asociacija).

ERDVĖS metafora fiksuoja du svarbius momentus: visiškos laisvės pojūtį (vieno vyro reakcija *beribis* ir vienos moters reakcija *begalinis*), taip pat orientaciją į viršų (vienos moters reakcija *pakylėjimas*). Pastarasis pavyzdys yra dar vienas teigiamo šios emocinės būsenos vertinimo įrodymas. Juk mūsų kultūroje kryptis aukštyn paprastai suvokiama kaip siekiamybė, vertinama teigiamai, plg. *pakilo karjeros laiptais, įmonė X kyla į viršų*.

Teigiamas emocinės būsenos vertinimas užkoduotas ir su SKYSČIO metafora siejamose asociacijose *tyras* ir *trykšta* (jos paminėtos moterų po vieną kartą). *Tyras* yra grynas ir be priemaišų skystis, jį tam tikra prasme galima laikyti laisvu. Asociacija *trykšta* paremta požymiu, kad emocinės būsenos paskatinti dvasiniai ir fiziniai išgyvenimai prilyginami į viršų trykštančiai stipriai vandens srovei.

Laisvės, ribų nebuvimo idėja išreikšta per asociacijas, kurios siejamos su ŽMOGAUS metafora. Remiamasi psichinėmis asmens charakteristikomis. Emocinė būseną suvokiama kaip kitoks nei visi, išskirtinis žmogus. Po vieną kartą minimos asociacijos *didis, laukiamas, nenuspėjamas, rūpestingas, švelnus* emocinę būseną parodo kaip nekasdienį ir labai įvairiapusišką išgyvenimą. Tokių požymių perkėlimo motyvacija aiški: *džiaugsmas* nėra tai, kas jaučiama nuolat, dėl išgyvenimų pobūdžio jis yra pageidaujamas ir laukiamas.

Žodžiu *džiaugsmas* vadinamą emocinės būsenos vertinimą patvirtina ir konceptualiųjų ŠVIESOS metaforų įvairovė. *Džiaugsmo* asociacijos *saulė*



(paminėjo dvylika moterų ir penki vyrai), *šviesos* (paminėjo trys moterys), *baltas* (vienos moters asociacija), *pilnatis* (vienos moters asociacija) būdingesnės moterims.

Apibendrintai galima teigti, kad konceptualiųjų džiaugsmo metaforų pavyzdžiai nėra įvairūs, tačiau visus juos sieja tie patys teigiamo emocinės būsenos vertinimo, laisvės, orientacijos į viršų, ribų nebuvimo motyvai.

### **Iš ko atpažįstame džiaugsmą**

Žodžio *džiaugsmas* asociacijos, susijusios su taip pavadintos emocinės būsenos raiška, nėra labai įvairios. Matyt, raišką galima labiau apibendrinti, sieti tiek su skirtingo stiprumo išgyvenimais, tiek su individualiu polinkiu nevienodai (valingai ar nevalingai) leisti emocijoms reikštis.

Greičiausiai labai skirtingo stiprumo pasitenkinimo būsenų išgyvenimą kalbos vartotojai sieja su *šypsena*: šį žodį nurodė penkiasdešimt aštuoni asociacijų eksperimento dalyviai – trisdešimt penkios moterys ir dvidešimt trys vyrai. Tai dažniausia su *džiaugsmo* raiška siejama asociacija.

Beveik perpus rečiau kaip džiaugsmo raiškos būdas paminėtas *juokas* (taip nurodė dvidešimt dvi moterys ir devyni vyrai). *Ašaros* (tokią asociaciją pateikė viena moteris ir vienas vyras) greičiausiai parodo labai didelį džiaugsmą.

Dalį negausių asociacijų su džiaugsmo raiška galima sieti netiesiogiai. Respondentai minėjo *šokį, šokinėjimą, vėją, aitvarą, balioną, balionus, klouną, sūpynes, šėlsmą, vairavimą*. Visiems šiais žodžiais pavadintiems daiktams ir reiškiniams būdinga neriboto laisvo judesio galimybė. Vadinasi, *džiaugsmas* kalbos vartotojų suvokiamas kaip žmogų išlaisvinanti būseną.

Atskirai minėtinas *veidas*. Tokią asociaciją nurodė vienas respondentas vyras. Šiuo atveju ryšys yra tiesioginis, nes veidas pirmiausia parodo žmogaus išgyvenamas nuotaikas.

Du respondentai vyrai nurodė garsų junginius – *traleliušké* ir *opliq*. Čia taip pat galima konstatuoti atitinkamų garsų ryšį su išgyvenama emocija, patys žodžiai suteikia papildomos emocinės, ekspresinės, modalinės informacijos apie su *džiaugsmu* siejamą prototipinę situaciją.

### **Vietoje išvadų**

Peržiūrėjus žodžio *džiaugsmas* asociacijas, galima apibendrinti, ką *džiaugsmu* vadina ir kaip šį išgyvenimą suvokia lietuviškai kalbantys žmonės. Esminių skirtumų tarp moterų ir vyrų pateiktų atsakymų nepastebėta.

Pirmiausia tai yra aplinkos reiškinių ir situacijų išgyvenimas, kuris trunka kurį laiką – gali būti ir ilgiau besitęsiantis, ir trumpesnis. Šis išgyvenimas visada vertinamas tik teigiamai. Tokią išvadą galima daryti ir iš tiesioginių *džiaugsmo* apibūdinimų, ir iš to, kas perteikiama kitomis kalbos priemonėmis – sugretinant išgyvenimą su visiems gerai pažįstamais daiktais ir reiškiniais.

Reaguodami į žodį *džiaugsmas*, asociacijų eksperimente dalyvavę asmenys dažniausiai pateikė tas reakcijas, kurios gali būti siejamos su šios emocijos priežastimi. Kalbant apie *džiaugsmo* priežastis atskaitos tašku laikyti žmogaus poreikiai – nuo žemiausių fiziologinių iki aukščiausių saviraiškos. Su fiziologiniais poreikiais siejamos žodžio *džiaugsmas* asociacijos nėra įvairios, jų negausu. Materialūs daiktai taip pat nepriklauso prie svarių *džiaugsmą* sukeliančių priežasčių. Gerokai daugiau tokių pavyzdžių, kurie leidžia daryti išvadą, kad žmonės džiaugiasi kam nors priklausydami, būdami mylintys ir mylimi, pripažįstami, turėdami laisvę ir galimybę laisvai išreikšti save.

Kalba suteikia galimybę išgyvenimą apibūdinti tiksliau, nusakyti jo specifiką. Apibendrinus asociacijas galima teigti, kad besidžiaugiantis žmogus jaučiasi taip, kaip jaučiamasi gavus išskirtinai gražų ir didelį daiktą, valgant saldumynus, kylant į viršų ir nesutinkant kliūčių. *Džiaugsmas* nėra kasdienis nuolatinis išgyvenimas, todėl visos jo apraiškos primena jauseną, išgyvenamą sulaukus brangių svečių, tinkama atrodo ir šviesos, baltos spalvos idėja.

Emocijos raiška labiau apibendrina visas su *džiaugsmu* siejamas situacijas: ši emocija dažniausiai atpažįstama iš mimikos arba juoko.

Remiantis asociacijų eksperimento rezultatais ir tokiu pačiu prototipinės situacijos scenarijaus modeliu galima atskleisti ir daugiau emocinių būsenų suvokimo ypatumų, bet tai jau kitų tyrimų tikslai.

## **Literatūra**

Kairiūnaitė 2018 – A. Kairiūnaitė. Psichoanalitikas: Lietuva yra savigraužą praktikuojanti šalis. Prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/gyvenimas/13/203718/psichoanalitikas-lietuva-yra-sav>

[igrauza-praktikuojanti-salis](#) [žiūrėta 2021-03-27].

Myers 2000 – David G. Myers. *Psichologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.

Papaurėlytė-Klovienė 2004 – Silvija Papaurėlytė-Klovienė. Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose (daktaro disertacija). Vilnius: Vilniaus universitetas.

Papaurėlytė-Klovienė 2009 – Silvija Papaurėlytė-Klovienė. Lietuvių nacionalinis charakteris lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje: ar galime vadintis darbščiaisiais pavyduoliais // *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 8, 244–252.

Papaurėlytė 2011 – Silvija Papaurėlytė-Klovienė. Žodžio *medis* asociacijų laukas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje“ // *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 13, 405–416.

PŽ – Psichologijos žodynas. Red. R. Augis, R. Kočiūnas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Steponavičienė 1986 – Simona Steponavičienė. Lietuvių kalbos žodinių asociacijų žodynas. Vilnius, Mokslas.

Изард 1999 – Кэррол Изард. Психология эмоций. Санкт Петербург: Издательский дом «Питер».

РАС 1994 – Русский ассоциативный словарь. Книга 1. Прямой словарь: от стимула к реакции. Ассоциативный тезаурус современного русского языка. Часть I / Ю. Н. Караулов, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова. Москва: Российская АН. Институт русского языка.

Фрумкина 2001 – Ревекка Фрумкина. Психолингвистика: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений, Москва: Издательский центр «Академия».

## **Priedas**

### **Žodžio *džiaugsmas* asociacijos lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje**

Atsakymai surašyti mažėjimo tvarka, šalia žodžio arba žodžių grupės nurodytas taip atsakiusiųjų skaičius. Šalia reakcijos pateiktas skaičius parodo, kiek asmenų taip reagavo į stimulą, pirmasis skaičius skliaustuose atskleidžia, kiek moterų pateikė tokią reakciją, antrasis žymi atitinkamai reagavusius vyrus. Po sąrašo pateikti skaičiai suteikia tokią informaciją: pirmasis skaičius nurodo, kiek iš viso

reakcijų sulaukė šis stimulus, antrasis – kiek yra skirtingų reakcijų, trečiasis – kiek kartų informantai nepateikė jokios reakcijos; ketvirtasis skaičius yra tik po vieną kartą užfiksuotų reakcijų visuma.

Laimė 163 (85; 78); šypsena 58 (35; 23); juokas 31 (22; 9); liūdesys 24 (9; 15); saulė 17 (12; 5); meilė 15 (9; 6); didelis 9 (1; 8); dovana 9 (5; 4); draugai 6 (1; 5); – (nepateikta jokios reakcijos) 6 (0; 6); skausmas 9 (4; 5); šeima 9 (6; 3); sėkmė 6 (4; 2); šventė 6 (1; 5); vaikai 6 (2; 4); gerai 5 (2; 3); gėris 5 (3; 2); jausmas 5 (2; 3); linksmybės 5 (0; 5); pergalė 5 (0; 5); pinigai 5 (0; 5); atostogos 4 (1; 3); gimimo diena 4 (1; 3); linksma 4 (2; 2); namai 4 (2; 2); Kalėdos 3 (1; 2); laimingas 3 (0; 3); pasisekimas 3 (1; 2); penktadienis 3 (2; 1); šuo 3 (2; 1); šviesos 3 (3; 0); vasara 3 (3; 0); ašaros 2 (1; 1); džiugesys 2 (1; 1); emocija 2 (0; 2); gamta 2 (0; 2); gera nuotaika 2 (1; 1); jūra 2 (2; 0); kelionė 2 (2; 0); laisvė 2 (0; 2); linksmumas 2 (0; 2); malonu (0; 2); mano 2 (0; 2); nelaimė 2 (0; 2); nuotaika 2 (1; 1); nuostabus 2 (0; 2); poilsis 2 (1; 1); savaitgalis 2 (2; 0); sūnus 2 (1; 1); šokoladas 2 (2; 0); šokti 2 (1; 1); teigiamos emocijos 2 (0; 2); vakarėlis 2 (0; 2); žmonės 2 (1; 1); aitvaras 1 (0; 1); akis 1 (0; 1); balionai 1 (1; 0); balionas 1 (1; 0); baltas 1 (1; 0); baubsmas 1 (0; 1); begalinis 1 (1; 0); beribis 1 (0; 1); daug 1 (0; 1); didis 1 (1; 0); dingo 1 (1; 0); diplomas 1 (1; 0); džiaugsmas 1 (1; 0); džiugina 1 (0; 1); eglutė 1 (0; 1); fantastika 1 (0; 1); gėlės 1 (1; 0); geltona 1 (0; 1); gera naujiena 1 (1; 0); geras 1 (1; 0); gerumas 1 (1; 0); gimus vaikui 1 (0; 1); grožis 1 (0; 1); harmonija 1 (1; 0); ilgalaikis 1 (1; 0); išraiška 1 (0; 1); jaunas 1 (0; 1); jaunystė 1 (0; 1); jėga 1 (0; 1); juodas 1 (1; 0); kai kas nors pavyksta 1 (1; 0); kasdien 1 (0; 1); kava 1 (1; 0); kiekviena diena 1 (1; 0); klounas 1 (0; 1); kūdikis 1 (1; 0); kursinio apsigynimas 1 (1; 0); laimingas žmogus 1 (1; 0); laukiamas 1 (0; 1); linksmintis 1 (0; 1); loterija 1 (0; 1); maistas 1 (0; 1); malonumas 1 (0; 1); mašina 1 (0; 1); mergina 1 (0; 1); miškas 1 (0; 1); muzika 1 (0; 1); namas 1 (0; 1); nerimas 1 (0; 1); nenuspėjamas 1 (1; 0); nerūpestingas 1 (1; 0); neviltis 1 (1; 0); nieko 1 (0; 1); nusivylimas 1 (1; 0); nuoširdumas 1 (1; 0); nuoširdus 1 (1; 0); *opliq*[\[4\]](#) 1 (0; 1); pakalnutės 1 (1; 0); pakylėjimas 1 (1; 0); palaima 1 (1; 0); panelės 1 (0; 1); patirtas 1 (1; 0); pavydas 1 (0; 1); pilnatis 1 (1; 0); prisiminimai 1 (0; 1); ramybė 1 (0; 1); saldus 1 (1; 0); santykiai 1 (0; 1); smagu 1 (0; 1); sportas 1 (0; 1); staigmena 1 (0; 1); susidomėjimas 1 (1; 0); sūpynės 1 (1; 0); sveikata 1 (1; 0); šėlimas 1 (0; 1); šėlsmas 1 (1; 0); šokinėjimas 1 (1; 0); švelnus 1 (1; 0); švesti 1 (0; 1); taika 1 (0; 1); tėvai 1 (1; 0); tyras 1 (1; 0); Tomas 1 (1; 0); *traleliušké* 1 (0; 1); trykšta 1 (1; 0); trolis 1 (1; 0); tu 1 (0; 1); vaikystė 1 (1; 0); vairavimas 1 (0; 1); vaivorykštė 1 (0; 1); valio 1 (1; 0); vanduo 1 (0; 1); vargšas 1 (0; 1); varžybos 1 (0; 1); veidas 1 (0; 1);

vėjas 1 (1; 0); žaidimų konsolė X BOX 360 1 (0; 1); žalias šviestukas 1 (0;1); žydi obelys 1 (0; 1).

294 (126; 16); 152; 6; 99.

*Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.*

*Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorių.*

[www.pasauliolietuvis.lt](http://www.pasauliolietuvis.lt)

[1] Žodžio *džiaugsmas* asociacijos pateiktos ir S. Steponavičienės parengtame „Lietuvių kalbos žodinių asociacijų žodyne“. Žodyno rengėja rėmėsi asociacijų eksperimento, kuris buvo atlikta 1977–1982 metais, rezultatais (Steponavičienė 1986, 25–26). Šiame straipsnyje aprašomas jau kitai kartai būdingas suvokimas.

[2] Visos žodžio *džiaugsmas* žodinės asociacijos pateiktos straipsnio *Priede*.

[3] Tiesioginį *džiaugsmo* ir *laimės* ryšį galima vadinti konstanta. Asociacija *laimė* taip pat buvo pati dažniausia ir žodžio *džiaugsmas* asociacijų lauke, kuris pateiktas 1986 metais išleistame „Lietuvių kalbos žodinių asociacijų žodyne“.

[4] Kalbos klaidos netaisytos.